

PROGRAM ÉS HIVATÁS

Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye. Szerk. Kókay György, Oltványi Ambrus, Vargha Kálmán. Bp. 1977. Gondolat K. 821 l. (Nemzeti könyvtár – művelődéstörténet)

Két évszázad művelődéstörténete sajátos metszetben – ezt nyújtja a magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye. Az eszmék vagy politikai áramlatok mellett magukat elkötelező íránycikkek persze szebb képet rajzolnak, mint ami a porosodó folyóiratkötetekből magukból feltárható. Nincs orgánium, amely a haladás ellenségének tartaná magát, vagy ne ígérne új színt a folyóirat palettáján. Főleg kezdetben a szerkesztői íránycikkek bájos naivitással csábítják az előfizetőket: „a pamlagkörök méltánylását is megnyerendi az új *Regelő*; mert a gondos és gyengéd anya tétova nélkül adhatja azt szép leánya kezébe, s a szende szűz pirulás nélkül hallgathatandja meg társalgását, fogadhatja el legmeghittebb látogatásait” (*Regelő Pesti Divatlap*, 1842). Igaz viszont, hogy értékes és újszerű gondolatok felbukkanásával is találkozhatunk Szilágyi Sándor már egy évvel a szabadságharc bukása után megfogalmazza a passzív rezisztencia gondolatát: „Közönyösség gyakran a politikai életben erkölcsi kényszerűség lehet, – a tétlenség lehet passzív cselekvés – és így talán hazafiúi erény is.” (*Pesti Röptívek*, 1850).

A magyar folyóiratirodalom fejlődése némi fáziskéséssel követi az európai tendenciát: az enciklopédikus lapok után négy, majd háromféle ágaznak szét a folyóiratípusok. Az első, az enciklopédikus hagyományokat némiképpen még őrző „revue” a 19. század második felének legnépszerűbb folyóiratípusa, amelyet nálunk a Budapesti Szemle reprezentál. (Az sem véletlen, hogy e „mindenes” lapoknak nincsenek íránycikkeik.) A huszadik században, több okból, ez a típus sorvadásnak indult, így háromféle kiadvánnyal találkozunk manapság az olvasó: a tudományos- és szaksajtóval (ennek íránycikkeit az ismertetett gyűjtemény nem teszi közzé); a szépirodalmi-művészeti-kritikai lapokkal és végül a társadalmi-politikai folyóiratokkal. Megfigyelhető, hogy e két utóbbi típus nálunk milyen gyakran összefonódik. Érthető jelenség, hiszen a szépirodalom művelői sokszor voltak azonosak a közügyeken töprengőkkel, s a folyóiratok fogyasztói, a szűk értelmiségi réteg, mindkét valószínűségi közelítést igényelte- és pontosan nem is választotta külön.

Milyen következtetés vonható le a gazdag anyagból? Már a programcikkeek olvasása előtt, a

kötetet lapozgatva feltűnik, hogy mennyire rövid életűek a folyóiratok. Mennyi betöltés, megszűnés, kudarc! Jórészüket magyarázza a politikai változások sűrű egymásutánja. Nem ritka azonban a megalapozatlan vállalkozás, az eszmei tisztázatlanság sem. A szerkesztő többnyire tudatosan marad íránycikkében az általánosságok körében, hiszen végső soron ugyanarra az előfizető-körre, az értelmiségi elite számíthat, mint versenytársai, esetleges eszmei ellenfelei. Evvel magyarázható – most már a programcikkeek tartalmi támpontjait is bekapcsolva – az ígérkező-ígérgető magyar folyóiratoknak az a sajátossága, hogy irányultságukat nem fogalmi nyelven, egyértelmű jelleggel, hanem metaforikus nyelvezetben fejtik ki: „A magyar kultúrtörékvések eredményeit barbár hordák felperzseltek, s mikor a tűzhöz már hozzáférhettünk, vízzel locsoltuk az üszköket. Az ellentétes elemek közös munkájának eredménye: romhalmaz, amely még itt-ott füstölög, de melyre több vizet önteni már felesleges. Ma már csak az építőmunka van hátra, de az még egészen hátra van...” stb. (*Független Szemle*, 1921). Az avantgard folyóírások bekezdőszövege csak képeiben különbözik: „... új lap a keresés és megállapítás lendületével szárnyaiban. Madár az ember felkiáltó hangjával, és hajó az ember hites és könyörtelen ajándékával. Mikor ennek a hajónak egyik kormányosa lettem, új lehetőségekkel gazdagodott előttem a tenger.” (2 x 2, 1923). A kommunista sajtó a hagyományos katonai kifejezésekkel jellemzi önmagát: „hozzájárul ahhoz, hogy... szervezettebben is mozogjanak előre a harcok kommunista sorok az akadályokkal teli magyar harci terepen” (*Új Március*, 1925). A magyar publicisztika rossz tradíciójának szívós továbbélése szinte megdöbbentő „a folyóirat egy nemzet önmagával eltelt, sokszor füledt terébe vágott tágas, huzatot kavarázó ablak lehet” (*Kortárs*, 1967). (Elsősorban ez teszi a kötetet nehezen olvashatóvá, s még nehezebben élvezhetővé. Ha csak a szöveget tennénk valaki elébe, alig lenne támpontja annak eldöntésére, hogy a 19. század első, vagy a 20. század második feléből való-e a program!)

Egy másik, talán nem ennyire szívósan tovább élő sajátossága e folyóiratok programcikkeinek saját jelentőségük mértékeltelen túlbecsülése. Az egyik lap írói „történelmet akarnak

formálni, és ebben már nincs megalkuvás. E hitvány korban az elaljasodott társadalom fölé akarnak emelkedni, hogy magasztosabb célokat s távolabbi szempontokat is meglássanak, és a magyarság jövőjét mindenképpen biztosítsák” (*Híd*, 1937). „A haza akkor vész el, amikor utolsó hű fia lelkében is feladja” – buzdít előfizetésre egy másik (*Jelenkor*, 1939). Akkor, amikor már írástudatlan emberek számára is nyilvánvaló volt, mennyire a hatalmi tényezők döntenek a népek felett, akkor akadt hirdetője annak az ócskaságnak, hogy „erények és hibák keveredése szabja meg a népek sorsát” (*Sorsunk*, 1941). A szó régi értelmében vett idealizmus, a hit az eszmék mindenhatóságában, magyarán szólva, a valóságos folyamatoktól elszigetelődött értelmiségi naivitása később is tetten érhető: „A bölcs gondolkodás és tanítás pártossága éppen úgy felvértez bennünket egy elvtelen, alacsonyrendű szolgálkület sorainkba lopakodó karrierizmusával, bürokrata sablonjaival szemben, mint ahogyan kiküszöböli az egyéni szabadság minden gyáva visszakozását is az emberiség nagy, korszakalkotó feladatai előtt.” (*Korunk*, 1957). Ellenkezőjére, a józan mértéktartása csak elvéve találunk példát: „tudjuk, hogy a társadalmi alakulások sokkal komplikáltabb processzusok eredményei, semhogy egy folyóirat lényegesen befolyásolhatná azokat. Társadalomtörténeti tényeket nem fogunk alkotni, ezzel tisztában vagyunk” (*Magyar Szemle*, 1927). Ennek értékét is csökkenti, hogy a *Huszadik Század* „elrettentő példájával” szemben fogalmazták meg.

Ismertetésünknek nincs tere arra, hogy a folyásolhatná azokat. Társadalomtörténeti tényeket nem fogunk alkotni, ezzel tisztában vagyunk” (*Magyar Szemle*, 1927). Ennek értékét cikkeivel reprezentált folyóirattermés további általános vonásainak felfedezése pedig a nemzetközi összehasonlítás gondos munkáját követelné meg. A mélyebb művelődéstörténeti elemzés emellett a folyóirat hatókörének, versenytársainak, olvasói visszhangjának feltárását is megkövetelné, nem is szólva program és valóság egybevetéséről. Hiszen már magát a szerkesztőt is

mennyire feszélyezi, hogy nincs visszajelzése! Szerkeszti a lapot, egybegyűjti szerzőit, de olvasóival már vajmi csekély a kapcsolata. Két évszázad sem hozott itt változást. Vagy mégis? Egy helyütt ezt olvassuk „Ami pedig a szerkesztőség, a munkatársak és az olvasók viszonyát illeti, azt hisszük, hogy egy szocialista típusú folyóiratnak e téren is újszerű kapcsolatokat kell elérnie. Arra kell törekedni, hogy olvasóértekezleteken, aktívakon, levelezés útján folyamatos és nemcsak alkalmi kapcsolat jöjjön létre a folyóirat munkatársai és hazai olvasói, valamint külföldön élő magyar ajkú olvasói között”. Egy divatlapnál talán méltányolható program – de hogy egy filozófiai folyóiratnál miért nem vált be, azt talán nem kell magyarázni... (*Magyar Filozófiai Szemle*, 1957).

A szerkesztők kitűnő munkát végeztek. Minden jelesebb folyóirat, amelynek volt iránycíkke, szerepel a kötetben. Megfelelő az egyes korszakok aránya is. A bevezető tömör folyóirat-történeti összefoglalót ad, s felhívta a figyelmet a programcikkek hiánya miatt nem szereplő folyóiratok valódi súlyára, helyreállítja a valóságos arányokat.

Az indulás időrendjében egymást követő folyóiratok címe után a megjelenés évei következnek, majd rövid eligazítás következik a lap jellegéről, vezető személyiségeiről, közölt programjának és valóságos tartalmának esetleges belső feszültségeiről, későbbi irányváltásairól. A bevezető megjegyzéseket rövid könyvészeti utalás zárja. Az érdemi „forrásközlés” az eredeti címmel, többnyire eredeti terjedelemben és jegyzetelve történik. Végül megadják (vagy feloldják) szerzőjének kilétét és az írás pontos lelőhelyét. A kötetet a folyóiratszerkesztők betűrendes áttekintése (életrajzi adatokkal) és névmutató teszi teljessé, tudományos értékűvé.

A kiadott kötet jellege szerint nem feldolgozást igénylő forráskiadvány, hanem a közművelődést szolgáló érdekes és értékes kiadvány. Indít és buzdít eszmetörténetileg izgalmas anyagával a további folyóirat-történeti kutatásokra.

Gergely András